

LOTTE JENSEN 'Van blijvende geestverkwikking'?

Wolff en Deken anno 2005

7

IN JUNI 1905 lanceerde uitgeverij Wereldbibliotheek haar allereerste uitgave: de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* van Betje Wolff en Aagje Deken. Leo Simons, de oprichter van de nieuwe uitgeverij, had goed gezien dat een goedkope herdruk van deze briefroman uit 1782 een kassucces zou worden. Het ging hier immers om een 'onsterfelijk werk van blijvende geestverkwikking', zo schreef hij in het voorwoord bij deze uitgave. De gedenkboeken melden inderdaad indrukwekkende aantallen. Tien jaar na de eerste druk waren er al 23.172 exemplaren verkocht en nog eens tien jaar later waren dat er 30.905. Wolff en Deken hoefden alleen Multatuli boven zich te dulden, die met 66.422 verkochte exemplaren van *Max Havelaar* alle andere werken ver overtrof. En net als bij Multatuli staat de canonieke status van Wolff en Deken niet ter discussie, want een eenmaal gevestigde reputatie hoeft zich nauwelijks meer te bewijzen.

In oktober 2005 is ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Wereldbibliotheek al weer de 26ste editie van *Sara Burgerhart* verschenen. Afzet onder scholieren en studenten Nederlands is gegarandeerd, want het werk is een vast item op de verplichte leeslijsten. Maar hoe zit het met de rest van lezend Nederland? Hoge oplagecijfers zeggen weinig over feitelijke lezersaantallen, laat staan over het eventuele leesgenot dat met de lectuur van een roman gepaard gaat. Toen ik met een groep ouderejaarsstudenten van het welwillendste soort (deels van vrouwenstudies, deels neerlandici) *Sara Burgerhart* besprak, was er welgeteld één student die zei de roman met plezier gelezen te hebben. Anderen waren er niet doorheen gekomen of hadden gaandeweg een steeds grotere weerstand gevoeld verder te lezen. De meerderheid wilde de klassieker van Wolff en Deken het liefst met onmiddellijke ingang van alle leeslijsten geschrapt zien. Hun onwrikbare positie in de canon werd serieus ter discussie gesteld.

Wat waren de voornaamste klachten? Ten eerste deed de briefroman onrealistisch aan. Alle personages representeerden een bepaald menstype, maar nergens werden het mensen van vlees en bloed. Wie

was er nu eigenlijk zo in en in braaf als Anna Willis? Bij het geringste uitstapje van Sara Burgerhart roept ze al uit: 'Draag zorg, dat de stroom van zinnelijke vermaken, [...] u niet onherstelbaar bederft!' Ten tweede deed het taalgebruik zo archaisch en stijf aan dat het een obstakel voor het leesplezier vormde. De vele verkleinwoorden waren weliswaar tekenend voor het milieu van de 'fynen' waartoe Cornelia Slimpslamp behoorde, maar ze konden de studenten maar moeilijk in vervoering brengen: 'Wel, daar heb ik zo effentjes van broeder Benjamin gehoord, dat Sara, die woeste meid, zich weër zo onstuimigjes aan de tafel gedragen heeft. Het is, of er altoos toch zo een hinderpaaltje in ons wegje moet zijn.' En tot slot was er de allesoverheersende huiselijkheidsmoraal waaraan de lezer geen moment kan ontsnappen: pagina's lang zegeviert de huiselijke deugd over de wereld van luxe, vermaak en uitspattingen. Ook al te geleerde vrouwen moeten het ontgelden: ze verzaken immers de huiselijke plichten. Zelfs de tamelijk leeghoofdige Lotje Rien-du-Tout die kinderonderkousjes breit, blijkt uiteindelijk te verkiezen boven de savante Cornelia Hartog die 'dissertatiën over de zonestofjes' schrijft. Dat benadrukken Wolff en Deken geheel ten overvloede nog eens in de allerlaatste zin van de roman, mocht de lezer de boodschap na ruim vierhonderd bladzijden nog niet begrepen hebben.

Als docent werp je uiteraard tegen dat *Sara Burgerhart* een onuitputtelijke bron van historische informatie is en dat het 'typisch Nederlandse' karakter ervan interessant is, omdat de roman zich afspeelt in een vaderlands, burgerlijk milieu, waar de personages en de omgeving 'Hollands' gekleurd zijn. Het boek is bovendien een aanklacht tegen religieuze intolerantie en geeft de sociale klassen- en sekseverhoudingen van die tijd haarscherp weer. Ook vanuit het gezichtspunt van de literatuurgeschiedenis neemt het boek een bijzondere positie in: Wolff en Deken introduceerden hier te lande het genre van de zedelijke briefroman en creëerden tevens de eerste echte Nederlandstalige vrouwelijke *Bildungsroman*. We volgen immers de negentienjarige wees Sara in haar proces van volwassenwording en lezen welke fouten ze in dat proces begaat. Cruciaal is het hachelijke avontuur met de slechte verleider 'R.', die haar ontvoert en haar bijna in het verderf weet te storten. Uiteindelijk vindt ze in Hendrik Edeling een evenwichtige huwelijks-partner, met wie ze vijf kinderen krijgt, die ze 'voorbeeldig' opvoedt. Intussen krijgen we als lezer allerlei relevante informatie over het type boeken dat Sara graag leest – uiteraard ook Samuel Richardsons briefromans –, haar innerlijke drijfveren en de vriendinnen met wie ze zich

Frontispice bij de eerste druk van
De Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart

graag omringt. Zo'n verhaal is boeiend, zeker wanneer we het plaatsen in een langere traditie van vrouwelijke opvoedingsromans, waartoe we ook de negentiende-eeuwse klassieker *Jane Eyre* of de twintigste-eeuwse bestseller *The Color Purple* van Alice Walker kunnen rekenen.

Niet alle studenten lieten zich echter overtuigen door deze opsomming van cultuur- en literatuurhistorische argumenten. Ik nam daarom mijn toevlucht tot de hedendaagse leescultuur door te wijzen op het moderne equivalent van de achttiende-eeuwse briefroman: de e-mailroman. En dan blijkt geen enkele moderne e-mailroman het te halen bij de stilistische kwaliteiten van *Sara Burgerhart*. De achttiende-eeuwse klassieker blijkt de hedendaagse trend ver vooruit te zijn.

De hedendaagse e-mailroman vertoont verrassend veel overeenkomsten met *Sara Burgerhart*. De hoofdpersonen zijn doorgaans vrouwelijke singles die op zoek zijn naar de juiste partner. De huwbare leeftijd is weliswaar iets hoger komen te liggen (negenentwintig, dertig jaar), maar de problemen blijken dezelfde: de ene man is nog onbetrouwbaarder dan de andere. Over de twijfels, teleurstellingen, nachtelijke avonturen en dilemma's worden uitvoerige e-mailontboezemingen gedaan aan vriendinnen. Stapels hoog liggen deze romans in de kiosken, met titels als *Mail je me?* van Chris Dyer (2003), *Wees eerlijk* van Marijntje Festen & Sharon van de Minden (2005) en *Rosie Dunne* van Cecelia Ahern (2005). Het blijken, opmerkelijk genoeg, vooral vrouwen te zijn die zich op dit nieuwe genre hebben gestort. Saillant detail is dat het laatstgenoemde boek door de dochter van de prime-minister van Ierland is geschreven en dat zal de verkoopcijfers omhoog gestuwd hebben. Aan de kwaliteit kan het namelijk onmogelijk liggen. Deze e-mailromans ontberen stuk voor stuk het technische vernuft waarmee *Sara Burgerhart* is gecomponeerd. Terwijl Wolff en Deken het genre van de briefvorm tot in de finesses beheersen, vergeten de moderne auteurs de mogelijkheden die de e-mailvorm biedt uit te buiten. Ze hadden, kort gezegd, beter moeten kijken naar hun achttiende-eeuwse voorlopers.

De neerlandicus Willem van den Berg heeft in een klassiek geworden artikel de term 'epistolariteit' geïntroduceerd om het specifieke van briefromans te karakteriseren.³ De term duidt op 'alle materiële aspecten van de brief en de verschillende operaties en situaties binnen het correspondentieproces' en verwijst gelijktijdig naar de manieren waarop auteurs van het briefgenre kunnen profiteren. Er kan bijvoorbeeld letterlijk verwezen worden naar de schrijfmstandigheden waarin

iemand verkeert of de schrijfhouding die iemand aanneemt. Ook kan een bibberige schrijfhand verwijzen naar een bepaalde gemoedstoestand waarin een personage verkeert. Dit 'writing to the moment'-procédé werkt spanningsverhogend: heet van de naald wordt opgetekend wat er op dat moment gebeurt. Brieven kunnen onderschept worden door derden, met vertraging aankomen, ongeopend blijven of vervalst worden. Belangrijk is, tot slot, dat elk personage een karakteristieke manier van schrijven heeft: schrijfstijl en persoon zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Met name dat laatste procédé is in *Sara Burgerhart* op sublieme wijze toegepast. Wanneer Pietermetje Degelyk, een vroegere dienstmeid van de ouders van Sara, aan het woord is, weerspiegelt haar taalgebruik haar eenvoudige, oprechte karakter: 'Nou komt mijn dat beetje schrijven wel te pas, dat je me nog hebt ingestampt. Ik moet aan u schrijven [...]. Ja, juffrouw, ik zou nooit mijn belijdenis geleerd hebben, had ik niet in joului huis gediend.' De geleerde juffrouw Cornelia Hartog klinkt daarentegen verwaand en zet zichzelf te kijk met haar nodeloos opgesmukte zinnen: 'Nederduitse poëzij! *quelle sottise, ma chère!* De goede, 'k spreek niet eens van schone, dichtstukken onzer landgenoten zijn gelijk aan de druiven uit Siberien; en de poëtische, door kunst en vlijt aangebrachte vruchten, smaken zó *insipide*, als de uitgebroeide ananassen, die wij onlangs, bij mevrouw de Barones von Bichenstein op het dessert hadden.'

Verder zijn er tal van verwijzingen naar de actuele schrijfsituatie: 't Wordt donker en ik krijg geen licht in mijne kamer; ik kan dus niet langer schrijven' of 'Ik moest mijn vorige, die hier nevens gaat, zo schielijk afbreken, omdat tante mij riep, schoon zij mij niets te zeggen had en slechts beval, bij haar te zitten.'

Brieven worden ook aan elkaar doorgespeeld. Omdat Sara zich te veel schaamt over haar misgelopen avontuur met de heer R., doet ze er papieren verslag van aan Hendrik Edeling. Deze sluit een kopie van het relaas in bij een brief aan zijn broer Cornelis: 'Ik heb het voor u gecopiëerd, doch ik moet het terughebben, zonder dat gij er iets uittrekt, --

1 W. van den Berg, 'Epistolariteit als literair procédé', in *Handelingen van het drieëndertigste Nederlandse filologencongres*. Amsterdam 1975. Herdrukt in W. van den Berg, *Een bedachtzame beeldenstorm. Beschouwingen over de letterkunde van de achttiende en negentiende eeuw*. Onder redactie van Klaus Beekman, Marita Mathijssen en George Vis. Amsterdam University Press, Amsterdam 1999.

Hierop vertrouwend geef ik het u.' Op deze wijze krijgt de lezer inzicht in wat Sara is overkomen, al was het wellicht nog spannender geweest wanneer Sara direct na haar ontsnapping, volkomen overmand door emoties, haar angstigste momenten aan het papier had toevertrouwd.

Alle personages cirkelen om de hoofdfiguur Sara Burgerhart heen, maar zijn lang niet allemaal in een rechtstreekse correspondentie met haar verwickeld. Van de in totaal 175 brieven schrijft ze er zelf 44 en 35 zijn er aan haar gericht. Meer dan de helft van de brieven is dus door anderen geschreven, die informatie aan elkaar uitwisselen waarvan Sara lang niet altijd op de hoogte is. Zo vertrouwt de moederlijke Sophia Willis aan Abraham Blankaart toe dat haar zoon Willem niet de juiste partner voor Sara zou zijn, want 'Sara zal een man moeten hebben, die in staat is om haar te leiden; een man die niet alleen haar liefde, maar ook haar achting waardig is'. Abraham Blankaart ontvangt op zijn beurt een anonieme brief waarin hij wordt ingelicht over de gevaarlijke omgang van zijn pupil Sara met R., terwijl R. zijn snode plannen uit de doeken doet in een brief aan de heer G. Dominee Everard Redelyk verricht nobel werk door de rechtzinnige godsdienstige opvattingen van vader Jan Edeling te verzachten en maakt zo het huwelijk van Sara en Hendrik uiteindelijk mogelijk.

In de eerder genoemde e-mailromans komen eveneens epistolaire procédés voor. Zo bevat de openingsmail in *Mail je me?* bewuste typefouten die de snelheid van het medium moeten benadrukken en een uitschieter op het toetsenbord: 'Lieve Vi, sorry voor de typefouten. Probeer dit zo stil e nsnel mogelijk te doen [...] Sorryvergeet niet platnen water te geven!,,,,,, kat eten! Ssssoorrriyy. Tot laterrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrhhhhhhhhhhjjjjjjjjkkkkkkkkkkkkkkater'. Het vervalsingsprocédé speelt een rol in *Wees eerlijk*, waar in de laatste mail pas blijkt dat een van beide correspondenten een man is die zich tot vrouw heeft laten ombouwen. En in *Rosie Dunne* is de 'writing to the moment'-techniek overvloedig toegepast: overal worden de mailtjes in haast gecomponeerd, tot op het vliegveld toe: 'Where r u??? I'm waiting at airport. Me and dad have been here for hours. I tried ur house phone & mobile. Don't know where else 2 call. Hope everything's ok.'

Maar de moderne auteurs vergeten zonder uitzondering om de schrijvende personages een eigen stem te geven, allemaal spreken en klinken ze hetzelfde. En erger nog: de e-mailcorrespondentie vindt vrijwel de hele tijd plaats tussen dezelfde personen: er is één centrale figuur

tot wie iedereen zich wendt. Dan is *Sara Burgerhart* oneindig veel geraffineerder: elk personage heeft een karakteristieke stem en het is een komen en gaan van correspondenten, die op geraffineerde wijze over elkaar schrijven, elkaar sneller af zijn in bepaalde informatie, maar niettemin deel uitmaken van dezelfde plot. Kortom, een vergelijking met de hedendaagse e-mailroman pakt verrassend gunstig uit voor de achttiende-eeuwse klassieker.

En de studenten, waren die overtuigd? Alle stilistische, cultuur- en literatuurhistorische argumenten ten spijt bleven sommigen volhouden dat het nog altijd geen onverdeeld genoegen was om *Sara Burgerhart* te lezen. Maar de suggestie om een e-mailroman in de canon te zetten werd onverbiddelijk van tafel geveegd. Enige diepgang was natuurlijk wel gewenst en smaak was nu eenmaal historisch bepaald. Dan toch maar liever de tijdgebonden 'geestverkwikking' van *Sara Burgerhart*.